

۱۱۸۲۹

دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات عرب

پایان‌نامه

برای دریافت درجه‌ی کارشناسی ارشد در رشته‌ی
زبان و ادبیات عرب

عنوان:

بررسی و تحلیل نمایشنامه‌های ذهنی (شهرزاد و بجمالیون) توفیق حکیم

استاد راهنما

دکتر فرامرز میرزائی

اساتید مشاور

دکتر صلاح الدین عبدی

پژوهشگر

سمانه رئیسی

۱۳۸۸ / ۵ / ۱۲

پاییز ۱۳۸۷

اداره اسامات و مرکز اسناد
تهران

۱۱۵۶۲۹

دانشگاه بوعلی سینا

دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی
مدیریت تحصیلات تکمیلی

با یاری خداوند بزرگ، جلسه‌ی دفاع از پایان‌نامه‌ی **سمانه رئیسی** به شماره دانشجویی **۸۵۱۳۲۷۷۰۰۱** در رشته‌ی **زبان و ادبیات عرب** دوره‌ی کارشناسی ارشد، در تاریخ **۸۷/۹/۲۳**، ساعت **۱۷-۱۵** در سالن کنفرانس دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه بوعلی سینا همدان برگزار شد.

این پایان‌نامه با عنوان:

بررسی و تحلیل نمایشنامه‌های ذهنی (شهرزاد و بجمالیون) توفیق حکیم

مورد تأیید هیات داوران قرار گرفت و با نمره **۱۸٫۳۷** و درجه‌ی **عالی** به تصویب رسید.

داوران:

استاد راهنما: جناب آقای دکتر فرامرز میرزایی

استادان مشاور: جناب آقای دکتر صلاح‌الدین عبدی

استاد داور داخلی: جناب آقای دکتر مرتضی قائمی

استاد داور خارجی: جناب آقای دکتر اناری

مدیر تحصیلات تکمیلی دانشکده: جناب آقای دکتر رحمان بختیاری

تقدیم به

به پدر مهربانم

و مادر عزیزتر از جانم

سپاسگذاری

خداوندا پیش و بیش از همه تو را سپاسگذاری میکنم که به من توان و امکان به انجام رساندن این پژوهش را عطا نمودی.

هر چند که سپاس و ثنا مخصوص درگاه توست، لیک ناسپاسی از مخلوق ناسپاسی از تو خواهد بود، پس بدین وسیله لازم می‌دانم که مراتب سپاس خود را نثار همه‌ی کسانی کنم که هر کدام در بخشی از دوران تحصیل یاری‌گرم بوده‌اند:

استاد راهنمای بزرگوارم دکتر میرزائی که در مراحل مختلف این تحقیق از راهنمایی‌های ایشان استفاده نموده‌ام.

استاد مشاور گرانقدرم دکتر عبدی که الطاف خود را از من دریغ نکردند.

نام خانوادگی: رئیسی	نام: سمانه
عنوان پایان نامه: بررسی و تحلیل نمایشنامه‌های ذهنی شهرزاد و بجمالیون توفیق حکیم	
استاد راهنما: دکتر فرامرز میرزائی	
استاد مشاور: دکتر صلاح الدین عبدی	
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد	رشته: زبان و ادبیات عرب
گرایش: -	گرایش: -
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد	رشته: زبان و ادبیات عرب
گرایش: -	گرایش: -
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد	رشته: زبان و ادبیات عرب
گرایش: -	گرایش: -
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد	رشته: زبان و ادبیات عرب
گرایش: -	گرایش: -
کلید واژه‌ها: توفیق حکیم، نمایشنامه‌ی ذهنی، شهرزاد، بجمالیون	
<p>چکیده</p> <p>توفیق حکیم نویسنده‌ی بنام مصری، به خاطر نوآوری‌ای که در ادبیات معاصر عرب، به نام "نمایشنامه ذهنی" داشت، از برجسته‌ترین نمایشنامه‌نویسان جهان به شمار می‌رود. در "نمایشنامه ذهنی" برخلاف نمایش‌نامه‌های تجربی، شخصیت نقش کمتری را ایفا می‌کند و این افکار آنهاست که حادثه‌آفرین است.</p> <p>حکیم در نمایشنامه‌های ذهنی خود با زبانی رمزی و گفتگوئی فلسفی، به بیان مسائلی چون درگیری انسان با سرنوشت، قضا و قدر، مکان و زمان و... می‌پردازد، مسائلی که همواره ذهن بشریت را در طول دوره‌های مختلف به خود مشغول می‌کند.</p> <p>از جمله نمایشنامه‌های ذهنی او شهرزاد و بجمالیون است. در نمایشنامه‌ی شهرزاد، نویسنده از اسطوره‌ی ایرانی شهرزاد استفاده‌ی فلسفی کرده، و مفهوم ذهنی درگیری انسان با مکان را به وسیله‌ی عبارات و جملات فلسفی و رمزی بیان کرده است. حکیم سعی کرده این مفهوم را از طریق عناصر نمایشنامه (گفتگو، موضوع، شخصیت، حادثه، پیرنگ، زمان و مکان) بررسی کند. در نمایشنامه‌ی بجمالیون نیز ما شاهد درگیری بین آرمان و واقعیت، یا هنر و زندگی هستیم. این بار نیز حکیم با استفاده از سه اسطوره‌ی یونانی (گالاتیا، نارسیس، پیگمالیون) این مسأله را از منظر عناصر نمایشی گفته شده بررسی کرد. لازم به ذکر است که حکیم در کنار عناصر معمول نمایشنامه، به عنصر دیگری به نام عنصر حکمت نیز اشاره</p>	

کرد که در بین ادیبان و نویسندگان عرب فقط مختص اوست. نمایشنامه‌های ذهنی او کاملاً بافت حکمی دارند که باعث انسجام بین سایر عناصر نمایشی نیز شده است.

عنوان.....	صفحه.....
مقدمه.....	۱.....
کلیات تحقیق.....	۳.....
۲-۱ سؤالات تحقیق.....	۴.....
۳-۱ پیشینه تحقیق.....	۴.....
۴-۱ فرضیه‌ها و هدف‌ها.....	۵.....
۵-۱ روش انجام تحقیق.....	۵.....
۶-۱ واژگان کلیدی.....	۵.....

فصل اول: نمایش و نمایشنامه در مصر و جایگاه توفیق حکیم در آن.

۱-۱ نمایشنامه.....	۸.....
۱-۱-۲ انواع نمایشنامه.....	۱۲.....
۱-۲-۱-۱ تراژدی.....	۱۲.....
۱-۲-۱-۲ کمدی.....	۱۳.....
۱-۲-۱-۳ ملودرام.....	۱۳.....
۱-۲-۱-۴ نمایش کمدی یا فارس.....	۱۳.....
۱-۲-۱-۵ اپرا.....	۱۴.....
۳-۱-۱ سیر تاریخی نمایشنامه.....	۱۴.....
۱-۳-۱-۱ نمایش و نمایشنامه در مصر.....	۱۵.....
۲-۳-۱-۱ نمایشنامه در ادبیات کهن عرب.....	۱۷.....
۳-۳-۱-۱ نمایشنامه در ادبیات نوین مصر.....	۲۰.....
۴-۱-۱ توفیق حکیم.....	۲۵.....

۲۷	.....جایگاه توفیق حکیم
۲۹	.....نمایشنامه‌های فکاهی
۳۰	.....نمایشنامه‌های اجتماعی
۳۲	.....نمایشنامه‌های هدمند
۳۳	.....نمایشنامه‌های نامعقول (absurd drama)
۳۵	.....نمایشنامه‌های ذهنی (mental drama)

فصل دوم: بررسی و تحلیل نمایشنامه شهرزاد

۴۸	.....۱-۲ مقدمه
۴۹	.....۲-۲ اسطوره‌های شهرزاد
۵۳	.....۳-۲ هفت پرده نمایشی شهرزاد
۵۵	.....۴-۲ بررسی عناصر نمایشنامه شهرزاد
۵۵	.....۱-۴-۲ گفتگو (Dialogue)
۶۲	.....۲-۴-۲ حدیث نفس (soliloquy)
۶۳	.....۳-۴-۲ فکر اصلی، درون‌مایه، موضوع
۶۵	.....۱-۳-۴-۲ موضوع (subject)
۶۶	.....۲-۳-۴-۲ درون‌مایه (theme)
۶۶	.....۴-۴-۲ شخصیت (character)
۶۸	.....۱-۴-۴-۲ شهرزاد
۷۲	.....۲-۴-۴-۲ شهریار
۷۷	.....۳-۴-۴-۲ جلاد
۷۹	.....۴-۴-۴-۲ غلام
۸۰	.....۵-۴-۴-۲ وزیر

۸۴.....	۲-۴-۶ حادثه (incident).....
۸۸.....	۲-۴-۷ پیرنگ. (polt).....
۸۹.....	۲-۴-۸ زمان و مکان.....
۹۴.....	۲-۴-۹ حکمت (maxim).....
۹۸.....	نتیجه گیری.....

فصل سوم: بررسی و تحلیل نمایشنامه بجمالیون

۱۰۲.....	۳-۱ مقدمه.....
۱۰۴.....	۳-۲ بجمالیون متأثر از پیگمالیون.....
۱۰۶.....	۳-۲-۱ پیگمالیون.....
۱۰۷.....	۳-۲-۲ کالاتیا.....
۱۰۸.....	۳-۲-۳ نارسیس.....
۱۰۹.....	۳-۳ چهار فصل نمایشی بجمالیون.....
۱۱۰.....	۳-۴ عناصر نمایشنامه.....
۱۱۰.....	۳-۴-۱ گفتگو.....
۱۱۸.....	۳-۴-۲ حدیث نفس.....
۱۱۹.....	۳-۴-۳ موضوع.....
۱۲۰.....	۳-۴-۴ درون مایه.....
۱۲۰.....	۳-۴-۵ شخصیت.....
۱۲۲.....	۳-۴-۵-۱ بجمالیون.....
۱۲۶.....	۳-۴-۵-۲ کالاتیا.....
۱۳۰.....	۳-۴-۵-۳ نارسیس.....
۱۳۲.....	۳-۴-۵-۴ ایسمن.....

۱۳۲.....	۳-۴-۵ ایسمن.....
۱۳۳.....	۳-۴-۵ الجوقه.....
۱۳۳.....	۳-۴-۶ آپولون و فینوس.....
۱۳۴.....	۳-۴-۶ حادثه.....
۱۳۸.....	۳-۴-۷ پیرنگ.....
۱۴۰.....	۳-۴-۸ زمان و مکان.....
۱۴۰.....	۳-۴-۹ حکمت.....
۱۴۳.....	نتیجه گیری.....
۱۴۵.....	نتیجه گیری کلی.....

نمایشنامه به عنوان یکی از انواع مهم ادبی، بر دو عنصر اساسی حرکت و گفتگو متکی است، و به بیان درگیری‌های بین شخصیت‌ها، بر سر مسائل مهم زندگی، از جمله مسائل سیاسی و اجتماعی و اقتصادی می‌پردازد. توفیق حکیم نویسنده بنام مصری عمده‌ی شهرت خویش را در ادبیات عرب به خاطر خلق نوع جدیدی از نمایشنامه، به نام "نمایشنامه‌ی ذهنی" به دست آورده است. او پیشروی نمایش ذهنی، و مؤسس این هنر نمایشی جدید در جهان عرب است.

نمایشنامه‌ی ذهنی به آن دست نمایشنامه‌هایی گفته می‌شود که شخصیت‌ها، نماینده‌ی افکارند. و ما شاهد بازی بازیگران در پوششی از افکار و ایده‌های مخالف هم هستیم. و عنصر نمایشی مورد توجه‌ی این‌گونه نمایشنامه‌ها گفتگوست. گفتگوئی رمزی و فلسفی که حکیم تحت تأثیر نویسندگان غربی آنها را نوشته است.

حکیم در نمایشنامه‌های ذهنی، به مسائل همیشگی انسان و انسانیت، مثل نگرانی انسان در درگیری‌اش با زمان و مکان، و همچنین به درگیری بین واقعیت و حقیقت، نوگرایی و عقب‌ماندگی نیز می‌پردازد. مسأله‌هایی که ذهن بشر را در همه‌ی زمان‌ها و مکان‌ها به خود مشغول می‌کند. قهرمانان او فیلسوف و متفکر و صاحب‌نظر هستند. بنابراین حکیم در نمایشنامه‌اش، یک روند جدید قائم بر فلسفه و فکر را ارائه می‌دهد. او در صحنه‌ی نمایش حرکت نیروی فکری و عقلی انسان را بیشتر از نیروی جسمی‌اش نشان می‌دهد، از این‌رو بینندگان مجبور می‌شوند در این عمل فکری که در عالم ذات و نفس جاری است، مشارکت کنند که بیشترین تأثیر را هم بر زندگی فردی و اجتماعی آنها می‌گذارد.

حکیم از منابع ادبی زیادی، مانند اسطوره‌های یونانی، قصه‌های قرآنی و ملی عرب، برای نوشتن نمایشنامه‌های ذهنی الهام گرفته است. همچنین با وجدان و فکرش در جامعه زندگی می‌کند بدون این‌که لحظه‌ای از آن دور شود و در برج عاجی* به سر ببرد.

با توجه به مطالب گفته شده، از آنجا که به طور خاص به نمایشنامه‌های ذهنی حکیم پرداخته نشده، در این رساله سعی بر این شده که ویژگی‌های برجسته‌ی حکیم در نمایشنامه‌های ذهنی، از جمله دو نمایشنامه‌ی شهرزاد، با فضائی شرقی و افسانه‌ای، و بجمالیون با فضائی غربی و اسطوره‌ای، در سه فصل مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد:

فصل اول نگاه مختصری است به نمایشنامه و سیر تکاملی آن در مصر و نیز اهمیت و جایگاه توفیق حکیم در نمایشنامه‌نویسی مصر و جهان عرب؛ در فصل دوم به بررسی و تحلیل نمایشنامه‌ی شهرزاد از طریق عناصر نمایشی (گفتگو، شخصیت، موضوع، حادثه، پیرنگ، زمان و مکان) با ذکر نمونه‌هایی از متن‌های نمایشنامه پرداخته شده، و در فصل سوم این رساله نیز یکی دیگر از نمایشنامه‌های ذهنی حکیم، بجمالیون، مورد بررسی قرار گرفته، که مانند اثر قبلی از طریق عناصر نمایشی مذکور و همچنین عنصر جدید حکمت بررسی شده، و تا به حال کسی به آن در نمایشنامه‌های عربی اشاره نکرده است.

در پایان بیان این نکته ضروری است که این تحقیق دارای دشواری‌هایی بود، یکی آن‌که چنین پژوهشی در حیطه‌ی نمایشنامه‌ی ذهنی برای اولین بار اتفاق می‌افتاد. و دوم این‌که تهیه‌ی بعضی منابع و مآخذ با مشکلاتی همراه بوده و نگارنده علاوه بر کتابخانه‌های دانشگاه بوعلی و دیگر دانشگاه‌های کشور از کتابخانه‌های مجازی چون مصر و سوریه نیز استفاده نموده است.

---

* تعبیر زندگی کردن در برج عاج با مفهومی تحقیر آمیز درباره همه شاعران و نویسندگانی به کار می‌رود که در آثارشان نشانه‌ای از واقعیت زندگی نیست و هنر را از تأثیرها و وابستگی‌های اخلاقی، سیاسی و اجتماعی جدا و بی-نیاز می‌دانند. (میرصادقی، ۱۳۷۷، ص ۴۴)

از مهمترین منابع استفاده شده در این تحقیق می‌توان به الفنون الادبیه، المسرحیه، اثر عبدالقادر القبط، اثر الرمزیة الغربیه فی مسرح توفیق الحکیم اثر آیت حمودی و اللامعقول فی الزمن و المکن و المطلق فی مسرح توفیق الحکیم اثر نوال زین‌الدین اشاره نمود.

۱-۱. بیان مسأله:

نمایشنامه قالبی هنری است که برای بیان اندیشه‌های اجتماعی، سیاسی، عاطفی به کار گرفته می‌شود. این نوع ادبی بر دو عنصر اساسی گفتگو و اجرای نمایش متکی است و در ادبیات معاصر عرب نیز از جایگاه ارزشمندی برخوردار است.

از جمله نمایشنامه‌هایی که سخت مورد توجه ناقدان قرار گرفته است، نمایشنامه‌های ذهنی توفیق حکیم می‌باشد. نمایش ذهنی به نمایش‌هایی گفته می‌شود که تکیه‌ی آن بر اجرا و حادثه نیست بلکه گفتگو جای خالی آنها را پر می‌کند. عنصری که از مهمترین عناصر نمایشنامه است در این گونه نمایشنامه‌ها اهمیتش دوچندان می‌شود زیرا در حقیقت گفتگو در آنها علاوه بر ایفای نقش خود، نقش حادثه را نیز بر عهده می‌گیرد. البته منظور از گفتگو، یک گفتگوی عادی نیست. بلکه منظور گفتگویی است که بر مبنای رمز و دلالت‌های رمزی باشد. توفیق حکیم این‌گونه نمایشنامه‌ها را وقتی که به پاریس مسافرت کرد و با آثار نمایشنامه‌نویسان بزرگی چون مترلینگ آشنا شد، نوشت.

اجرای این نوع از نمایشنامه‌ها بسیار سخت، و به نظر خود توفیق حکیم غیر ممکن است. زیرا حرکت فیزیکی در آن بسیار کم است و گفتگو و مکالماتی که صورت می‌گیرد غالباً راجع به درگیری فکرهاست. بنابراین به‌جای این که اجرا شوند، خواندنی‌اند.

توفیق حکیم، طلایه‌دار ادب نمایشنامه‌نویسی در ادبیات عرب است. نمایشنامه‌های او به خصوص نمایشنامه‌های ذهنیش از جمله (اودیپ ملک، بیجمالیون، شهرزاد، اهل الکهف...) بسیار مورد توجه خوانندگان قرار گرفته است.

در این رساله سعی شده، دو نمایشنامه‌ی ذهنی شهرزاد و بیجمالیون این ادیب بزرگ، اولی متأثر از اسطوره‌ی شرق (ایران) و بیجمالیون متأثر از اسطوره‌ی غرب (یونان) بررسی شوند.

۱-۲. سؤالات تحقیق

نکات اصلی که در این خصوص مطرح می‌شود به شرح زیر می‌باشد.

۱. نحوه‌ی برخورد توفیق حکیم در این نمایشنامه‌ها با اسطوره چگونه بوده است؟

۲. توفیق حکیم در نمایشنامه شهرزاد به کدام عنصر هنری توجه بیشتری نشان داده است؟

۱-۳. سابقه و ضرورت انجام پژوهش:

در زمینه‌ی شخصیت توفیق حکیم و آثار او پژوهش‌های متعددی صورت گرفته است. مثل، دیدگاه‌های فکری و اجتماعی توفیق حکیم توسط دکتر علی سلیمی در دانشگاه تربیت مدرس در سال ۱۳۷۱، توفیق حکیم روایاً، توسط علیرضا کاهه از دانشگاه علامه طباطبائی در سال ۱۳۸۵، و دیگری ترجمه و نقد و تحلیل نمایشنامه "صاحبه الجلاله" اثر توفیق حکیم توسط وحید صمدی از دانشگاه تهران در سال ۱۳۸۶، به نگارش درآمده است. همین‌طور مقاله‌های زیادی درباره‌ی وی نوشته شده است. مثل دیدگاه‌های فکری اجتماعی توفیق حکیم نوشته دکتر علی سلیمی در مجله کیهان فرهنگی در سال ۱۳۷۴، و توفیق حکیم و زندگی و آثار او نوشته نرگس قندیل زاده در مجله ایرانی زبان و ادبیات عرب در سال ۱۳۸۴.

ولی راجع به نمایشنامه‌های ذهنی حکیم، کسی تا به حال به صورت مستقل در ایران به آن پرداخته است. بنابراین ما در این پژوهش بر آن شدیم تا برای نخستین بار، علاوه بر ذکر مسائلی راجع به حکیم که قبلاً توسط محققین مورد بررسی قرار گرفته، به بررسی و تحلیل عناصر نمایشنامه و رمزهای موجود در دو نمایشنامه‌ی "شهرزاد" و "بجمالیون" حکیم بپردازیم. شاید که

این پژوهش بتواند علاوه بر فهم بهتر نمایشنامه‌ی ذهنی، به توضیح بیشتر این دو نمایشنامه کمک کند.

۱-۴. فرضیه و هدف‌ها:

۱. توفیق حکیم آگاهانه و برای مسائل اجتماعی به ویژه درگیری‌های فکری زمان خود از این اسطوره‌ها استفاده کرده است.

۲. توفیق حکیم در این نمایشنامه به عنصر مکان و درگیری با تغییرات مکان توجه داشته است.

۱-۵. روش انجام تحقیق:

روش انجام تحقیق توصیفی کتابخانه‌ای خواهد بود. ابتدا داده‌ها جمع‌آوری گشته و سپس با تجزیه و تحلیل آنها فرضیه‌ها رد یا اثبات می‌گردد.

۱-۶. واژه‌های تحقیق

واژگان کلیدی: نمایشنامه‌ی ذهنی، نمایشنامه‌ی نامعقول، حکمت، گفتگو، حدیث نفس، حادثه، پیرنگ، شخصیت، موضوع، درون‌مایه

نمایشنامه‌ی ذهنی (**mental drama**): نمایشنامه‌ای که به خاطر درگیری بین ایده‌ها قابل اجرا نیست از این رو می‌توان آن را نمایشنامه‌ی ساکن و یا خواندنی نیز نامید. عنصر گفتگو نقش بارزی در آن ایفا می‌کند. گفتگوئی که ساده و روزمره نیست بلکه ذهنی و پرمحتواست.

نمایشنامه‌ی نامعقول (**absurd drama**): نمایشنامه‌ی نامعقول یا تئاتر پوچ‌گرا عمدتاً به آثار نمایشی نویسندگانی چون ساموئل بکت، ژان ژنه، اوژن یونسکو و ادوارد آلبی اطلاق می‌شود. بنا بر تفکر نویسندگان این نوع نمایشنامه‌ها، انسان بریده شده از اعتقادات مذهبی و معنوی، و آگاه به پوچی اعتقاداتی که آنها را فریب می‌داند، در جهانی خالی از معنا و هدف، فقط به امیدهای در

فراسوی این زندگی ملالت بار و بی‌معنی دل‌خوش دارد. از حیث ساختاری نمایشنامه‌ی پوچی هیچ شباهتی با نمایشنامه‌های معمولی ندارد؛ و سیر حوادث آن معمولاً فاقد رابطه‌ی علت و معلولی است. حکمت (**maxim**): حکمت در لغت به معنی پند و اندرز است. و سخن حکمت‌آمیز به سخنی اطلاق می‌شود که سرشار از دانش و خرد باشد. سخنان حکمت‌آمیز که در آثار شعرا و نویسندگان به وفور یافت می‌شود.

گفتگو (**dialogue**): به معنای مکالمه و صحبت کردن با هم در مبادله‌ی افکار و عقاید است. و در داستان منظوم، داستان، نمایشنامه... به کار می‌رود.

حدیث نفس (**soliloquy**): حدیث نفس یا خودگوئی، یا حرف زدن با خود یکی از انواع تک‌گوئی است که شخصیت، افکار و احساسات خود را به زبان می‌آورد تا تماشاچی یا خواننده از نیات و مقاصد او باخبر شود. و بدین طریق اطلاعاتی در مورد شخصیت داستان یا نمایشنامه به خواننده یا تماشاگر داده می‌شود.

حادثه (**incident**): از برخورد دست کم دو چیز یا دو نیرو با هم به وجود می‌آید و از اجزای ترکیب کننده‌ی پیرنگ است. و برای آشکار کردن خصوصیت‌های شخصیت، پیرنگ را پیش می‌برد. پیرنگ (**plot**): پیرنگ مرکب از دو کلمه‌ی پی + رنگ است؛ پی به معنای بنیاد، شالوده و پایه آمده و رنگ به معنای طرح و نقش؛ بنابراین روی هم پیرنگ به معنی بنیاد نقش، یا شالوده‌ی طرح است. که به جون و چرائی در داستان یا نمایشنامه می‌پردازد.

شخصیت (**character**): اشخاص ساخته‌شده‌ای را که رد داستان و نمایشنامه و فیلم‌نامه ظاهر می‌شوند را شخصیت می‌نامند.

موضوع (**subject**): شامل مجموعه پدیده‌ها و حادثه‌هایی است که داستان را می‌آفریند و درون-مایه‌ی آن را تصویر می‌کند.

درون‌مایه (**theme**): درون‌مایه یا مضمون یا تم، فکر اصلی و مسلط در هر اثر ادبی است، خط یا رشته‌ای که در خلال اثر کشیده می‌شود و عناصر آن را با یکدیگر پیوند می‌دهد.

فصل اول

نمایش و نمایشنامه در مصر و جایگاه

توفیق حکیم در آن

۱-۱ نمایشنامه:

یکی از انواع مهم ادبی، ادب دراماتیک یا نمایشی است. «درام از ماده‌ی drao یونانی باستان، به معنای "انجام دادن و به عمل آوردن" ساخته شده، و نامیدن داستان‌های نمایشی به درام، بر همین ویژگی استوار است» (ناظرزاده کرمانی، ۱۳۸۳، ص ۹۱). یعنی قالب هنری که بر روی صحنه، اجرا می‌شود. و برای بیان اندیشه‌های سیاسی و اجتماعی و عاطفی به کار می‌رود. «گفتگو و اجراء دو ویژگی مهم و فنی هنر نمایشنامه به‌شمار می‌آیند. زیرا ماهیت و تأثیر نمایشنامه، با اجرا بر روی صحنه‌ی نمایش مشخص می‌شود» (خفاجی، ۱۹۹۲، صص ۱۵۹-۱۶۰). «کوتاهترین تعریف نمایشنامه، به نوشته‌ی "زاکار" و "کیمبال" (۱۹۴۴م)*: داستانی برای نمایش است» (ناظرزاده کرمانی، ۱۳۸۳، ص ۹۳).

اثر نمایشی، مانند سمفونی و عمارت، بنائی ساخته شده و دنیائی زنده است. ترکیبی از موقعیت‌ها، کلمه‌ها و شخصیت‌هاست. ساختمانی است پر جنب و جوش، که منطق و شکل و انسجام خاص خود را دارد. ساختمانی است که عناصرش، در عین تقابل و تعارض با یکدیگر، توازن و تناسب نیز دارند. (نجفی، ۱۳۷۷، ص ۲۴۹)

* zachar and kimbal, plays as experience...., p. ۳

البته هر عمل نمایشی، صلاحیت بازی و نمایش را ندارد. مگر با رعایت کردن بعضی از اصولی که در ساخت یک نمایشنامه‌ی موفق، لازم است. پس برای ساخت نمایشنامه، قوانین کلی و اساسی وجود دارد که باید رعایت شود. به این قوانین، عناصر نمایشنامه گفته می‌شود. مهمترین این عناصر عبارتند از: موضوع، فکراسلی، گفتگو، شخصیت، حادثه، پیرنگ، زمان و مکان. قابل ذکر است که هرچند این عناصر به‌طور جداگانه شرح داده می‌شوند ولی برای شکل‌گیری یک نمایشنامه باید از تکامل و هماهنگی همه‌ی آنها بهره برد.

«نمایشنامه‌ها بسته به موضوع، نوع ساخت و پرداخت و اهدافی که نویسندگان از نگارش آنها دارند، به انواع عشقی، اخلاقی، مذهبی، اجتماعی، سیاسی یا تاریخی، انتقادی، تراژیک، یا غم‌انگیز یا خنده‌آور و کمیک، کوتاه، بلند و مفصل، سریال، رادیویی، و تلویزیونی،... تقسیم می‌شود. اقسام دیگری از نمایشنامه از قبیل عروسکی، خیمه‌شب‌بازی، نقالی، ملودرام و پانتومیم و ... نیز وجود دارد که ممکن است به‌صورت منشور یا منظوم تدوین گردند. چنان‌که در فاصله‌ی قرن‌های شانزدهم تا هجدهم میلادی در میان آثاری که در کشورهای اروپائی به نمایش گذارده می‌شود، هر دو نوع مزبور وجود دارد. به عنوان مثال نمایشنامه‌های پیرکرنی* و راسین*، غالباً به صورت منظوم و آثار کمدی مولیر*، به شکل منشور ارائه می‌شد. همچنین در ایران نیز نمایشنامه‌های که در زمینه و شکل تعزیه تهیه و اجرا شده است، به صورت منظوم می‌باشد» (رزمجو، ۱۳۷۲، صص، ۲۱۲).

* Pierre corneille شاعر و نمایشنامه‌نویس فرانسوی (۱۶۸۴-۱۶۰۶)

* john racine نمایشنامه‌نویس و وقایع‌نگار مشهور فرانسوی (۱۶۹۹-۱۶۳۹)

* jean-baptiste poquelin معروف به moliere نمایشنامه‌نویس و شاعر فرانسوی (۱۶۷۳-۱۶۲۲)

خلج، ۱۳۶۹، صص ۱۴۳-۱۶۳)